

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNİN 100 YILI

Çağlayan ASLAN*

Öz

1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması nedeniyle iç piyasası büyük ölçüde yabancı ülkelerin kontrolünde bulunan Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dışa bağımlılık, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin üstesinden gelmesi gereken öncelikli sorun olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda İzmir İktisat Kongresi ile Misak-ı İktisadi kararlarının ilk olarak ekonomik ve ticari bağımsızlığı hedef alması tesadüf değildir. Nitekim cumhuriyet tarihinin geneline bakıldığında, Türkiye'nin dış ticaret politikasının ekonomi politikalarından bağımsız olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada ise Türkiye'nin dış ticaret politikası cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan ekonomi politikaları ile birlikte beş dönem altında değerlendirilmiştir. Dönemlerin belirlenmesinde, ekonomi politikalarında yaşanan kırılmalar etkili olmuştur. Çalışmada, Türkiye'nin ihracat ve ithalat tutarı ile ihracatın ithalatı karşılama oranı verileri kullanılmıştır. Sonuçlar, Türkiye'de dış ticaret açığının kalıcı hale geldiğini ortaya koymaktadır. Ekonomi politikaları değişse dahi, ihracatın artırılması hedefi bütün dönemlerde geçerliliğini korumuştur. Özellikle 1980'li yıllarda başlayan ve günümüzde de geçerliliğini devam ettiren ihracata dayalı büyüme stratejisi bunun en büyük kanıtıdır. Bununla birlikte, ihracatın ithalat bağımlı olması nedeniyle oluşan dış ticaret açığı, çevre ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ile küresel riskler T.C.'nin ikinci yüzyılında Türkiye'nin önündeki en büyük risk faktörleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dış Ticaret Politikası, Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Politikası, İhracat, İthalat.

100 YEARS OF TÜRKİYE'S FOREIGN TRADE FROM THE REPUBLIC TO THE TODAY

Abstract

The primary challenge faced by the young Republic of Türkiye was overcoming the foreign dependence inherited from the Ottoman Empire, which resulted from the Balta Liman Trade Agreement of 1838. This agreement placed a significant portion

* Dr., Ostim Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü, caglayan44@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9907-5189>

of the domestic market under the control of foreign nations. Consequently, the Izmir Economic Congress and the Misak-ı İktisadi (Economic Pact) focused on achieving economic and commercial independence as a top priority. In fact, a comprehensive examination of Türkiye's history indicates that its foreign trade policy is inherently linked with its economic policies. This manuscript categorizes Türkiye's international trade policy into five distinct periods, each corresponding to the economic policies implemented throughout the last century. The periods are determined based on substantial shifts in economic strategies. The study utilizes data on Türkiye's export and import values, as well as the export-import coverage ratio, spanning a century. The findings reveal that the international trade deficit in Türkiye has become a permanent feature. Despite variations in economic policies, the objective of boosting exports has consistently remained a priority. The export-led growth strategy, initiated in the 1980s and still relevant today, is a testament to this goal. However, the trade deficit, exacerbated by the import dependency of exports, political and economic instability in neighboring countries, and global risks, has emerged as a significant risk factor for Türkiye in the second century of the republic.

Keywords: *Ottoman Foreign Trade Policy, Foreign Trade Policy of the Republic of Türkiye, Export, Import.*

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca ticaret konusu her zaman ilgi görmüş, kişiler ve hükümetler ticaretlerini geliştirmek için çaba harcamışlardır. Önemli ticaret yollarına hâkim olarak ticaretlerini güçlendirmek isteyen ülkeler mücadele içine bulunmuş ve yer yer büyük savaşlar yapmışlardır. Uluslararası ticaretin ekonomiye önemli katkılar yapması, bu konunun politika yapımcılar tarafından ciddiye alınmasına neden olmuştur.

Dış ticaret politikalarında temel amaç çoğunlukla ihracatın teşvik edilerek ithalatın mümkün olduğunca kısıtlanmasıdır. Fakat dönemin ekonomik şartları gereği ekonomilerdeki dengesizliklerin giderilmesi amacıyla yer yer ihracat kısıtlanıp ithalat teşvik edilebilir. Örneğin iç piyasa talebini karşılamada yetersiz olan bir tarım ürününün ihracatı engellenerek muhtemel kıtlık probleminin önüne geçilmek istenebilir. İç piyasada talebi yüksek arzı düşük olan bir ürünün ithalatı teşvik edilerek piyasanın ayarlanması amaçlanabilir. Ya da üretimin temel faktörlerinden olan bir ürünün yurt dışından ithali kolaylaştırılarak üretime katkı yapılması amaçlanabilir.

Teknolojik ilerlemeler ticarete konu olan ürün kompozisyonunu, ticaretin yapılış şeklini ve ticaret taraflarının iletişim şeklini etkileyebilmektedir. Dolayısı ile teknolojik ve güncel gelişmeler belirlenecek dış ticaret politikalarını direk olarak etkileyebilmektedir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti için kuruluş yıllarında ticaretin ana kompozisyonları tarım ürünleri iken 2000'li yıllara gelindiğinde sanayi ürünleri daha baskın hale gelmiştir. Ayrıca günümüzdeki ticari işlemleri elektronik ortamlarda dahi

gerçekleştirilebilmekte ve bu durum daha güncel dış ticaret politikalarının belirlenmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar olan 100 yıllık tarihsel dış ticaret seyri, ilgili dönemlerin önemli politika kararları ile neden sonuç ilişkisinde tartışılmaktadır. İthalat ikameci ya da ithalat kısıtlamalarının uygulandığı dönemlerdeki politika kararları ile ilgili dönemlerdeki dış ticaretin seyri karşılaştırmalı olarak anlatılmaktadır. Benzer şekilde ekonominin kapalı olduğu dönemler ile liberal ekonomi modelinin uygulandığı dönemlerdeki politikaların ticarete etkileri araştırılmaktadır. Global çapta yaşanan 2008 ekonomik krizi ya da Covid-19 salgını gibi ekonomiyi etkileyen önemli olayların ticarete etkileri de yine çalışma kapsamında ele alınmaktadır.

Çalışmanın 100 yıllık geniş bir dönem için uygulanan ekonomik politikalar ile dış ticaretin seyrini karşılaştırmalı olarak analiz etmesinden dolayı okuyucuya geniş bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Döneme göre değişen politikaların ve güncel küresel olayların ticareti nasıl etkilediğinin yanı sıra Osmanlı'nın son döneminde uygulanan dış ticaret politikalarının cumhuriyet dönemi ilk politikaların belirlenmesindeki rolüne değinilmiştir. Bu nedenle çalışma, okuyucuya dış ticaretin 100 yıllık dönemde nasıl şekillendiği konusunda önceki dönemin etkilerini de sunmaktadır.

Cumhuriyet dönemi dış ticaret politikaları ele alınmadan önce cumhuriyet dönemine kadar olan son dönem Osmanlı ticareti ile ilgili gelişmeler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlı Devleti'nin son döneminde uyguladığı dış ticaret politikaları kısa bir şekilde anlatılmıştır. Daha sonraki aşamada, cumhuriyetten günümüze Türkiye'nin dış ticaretine yer verilmiştir. Bu kapsamda söz konusu periyot Atatürk döneminde dış ticaret, İkinci Dünya Savaşı döneminde dış ticaret, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem ile planlı ekonomiye geçiş yıllarında dış ticaret, 1981-2000 dönemindeki dış ticaret ve 2001-2022 dönemi dış ticareti olmak üzere beş alt başlıkta incelenmiştir.

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDEKİ DİŞ TİCARET

Osmanlı Devleti'nin ekonomi ve ticaret politikasına yön veren dönüm noktalarından biri 1838 yılında İngiltere ile yapılan Balta Limanı Ticaret Anlaşmasıdır. Söz konusu Anlaşma genel olarak, İngiliz tüccarlara ağır ticari imtiyaz ve taviz verileceğini bildiren hükümler içermektedir (Keleş, 2019, s. 170). Buna göre, ihracatın vergi oranı %12, ithalatın vergi oranı %5 olarak belirlenmiş olup 1838 öncesi yerli yabancı fark etmeksizin alınan %8 iç gümrük vergisi yabancılar için tamamen kaldırılmıştır (Memiş, 2008, s. 90). Nitekim bunun sonucu olarak, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti iç pazar ihtiyaçlarını karşılayabilen ve ihracatçı konumunda olan bir ülke iken 19. yüzyılın sonlarında kendi iç pazar ihtiyaçlarını dahi ithalat yoluyla karşılar hale gelmiştir (Eşiyok, 2010, s. 85).

Dış ticaret açısından dezavantajlı konumda olan Osmanlı Devleti, 1900'lü yılların başında ithalat vergi oranlarını %15'e çıkarmak suretiyle kısıtlayıcı bir dış politikası izlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın taraflarından biri olan Osmanlı Devleti, savaşın hemen başlangıcında (1914) kapitülasyonları tek taraflı feshettiğini açıklamış ve gümrük vergilerini %15-%16 aralığında belirlediğini ilan etmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005, s. 21). Daha sonra 1915'te yerli üreticinin korunması amacıyla gümrük vergileri %30'a kadar çıkarılmıştır. 1916'da ise sabit vergi usulü terk edilerek sektörel bazda belirlenen ad valorem vergi uygulamasına geçilmiştir. Belirli gümrük tarifesine göre vergi politikasının belirlenmesinin en temel amacı, ulusal ekonomik faaliyetleri korumanın yanında zorunlu kaynakların koruma altına alınmasıdır. Ayrıca bu düzenleme ile alkollü içkilerin yurda girişini engellemek, ülkeden altın çıkışını önlemek ve kamu tekellerini kurmak gibi amaçlar da güdülmüştür (Savrul vd., 2013, s. 60). Buna rağmen, 19. yüzyıl genelinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %90'ın üzerindeyken Birinci Dünya Savaşı öncesi bu oran %68'e kadar düşmüştür.

2. CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ

Türkiye'nin dış ticareti ekonomi ve ticaret politikaları açısından belirleyici olan beş alt başlıkta incelenmiştir. Bu dönemler şu şekildedir; Atatürk dönemi, İkinci Dünya Savaşı dönemi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ile planlı ekonomi dönemi, 1981-2000 dönemi ve 2001-2022 dönemidir.

2.1. Atatürk Dönemi Dış Ticareti

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, geçmiş dönemlerde yaşanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi savaşların ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri hissedilmiştir. Kurtuluş mücadelesinin devam ettiği ve dolayısıyla savaş ekonomisinin olumsuz etkilerinin hakim olduğu bir ortamda, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine yön verecek ekonomik politikaların tartışıldığı İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde toplanan Kongre, Türk halkının Kurtuluş Savaşı'na ekonomik bir zeminde de devam ettiğinin bir göstergesidir (Koçaslı, 2017, s. 141).

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan Misak-ı İktisadi kararlarında özetle;

- Milli hâkimiyetten hiçbir şekilde taviz verilemeyeceği,
- Türk halkının çalışkan olduğu ve halkın tahribattan ve israftan uzak duracağı,
- Halkın ormanlarını ve ağaçlarını çok sevdiği ve madenlerini kendilerinin işleyeceği,
- Halkın yararlı yenilikleri sevdiği, hırsızlık, riya ve tembelliği düşman bildiği,
- Halkın pislik ve mikroptan uzak durarak, sağlığı ve temizliği şiar edineceği ve

- Türk halkının sınıf ayırt etmeksizin birbirlerini çok sevdiği ve her zaman dayanışma içinde olacağı

kararlar alınmıştır (Kayıran ve Saygın, 2019, s. 46-47).

Misak-ı İktisadi kararlarında, siyasi olarak bağımsızlığa ek olarak ekonomik bağımsızlığa da önem verilmiştir (Atağenç, 2017, s. 96). 1923 İzmir İktisat Kongresi liberal politikaları benimseyerek özel sektör girişimlerini teşvik etmiştir. Bu durum aslında, Lozan Barış Anlaşması'nın ekonomik hükümlerinden kaynaklanmakta olup 1929'a kadar gümrük tarifelerinin artırılmaması da yine Lozan Anlaşması hükümlerinin bir gereğidir (Uludağ ve Arıcan, 2003, s. 5).

Ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yeni bir sanayi hamlesi yapılmış ve bu hamlenin başarıya ulaşması için önemli dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Yurt içinde üretilemeyen tarım, makine ve araç gereçlerinin gümrük vergileri aşağıya çekilerek sanayi üretiminin desteklenmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan; gıda, tekstil ve çimento gibi alanlarda yerli üreticinin korunması amacıyla gümrük vergileri yükseltilmiştir (Tezel, 1994, s. 162).

Atatürk döneminin en önemli ekonomik gelişmelerinden birisi de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış olmasıdır. 1933-1938 döneminde uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, devletin ekonomiye fiilen müdahil olduğu bir dönemdir (Buluş, 2003, s. 46). Çok sayıda şirket kamulaştırılmış ve sanayi işletmelerinin üretimde yerli hammadde kullanması teşvik edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı sürecinde üretim ve kalkınmada önemli gelişmeler sağlanmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004, s. 49). Türkiye Cumhuriyeti ikinci beş yıllık sanayi planını da uygulamak istemiş ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte bu plandan vazgeçilerek "İktisadi Savunma Planı" uygulamıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003, s. 7-15).

Tablo 1'de Türkiye'nin 1923-1939 yıllarındaki dış ticaret istatistikleri yer almaktadır. T.C.'nin ilk yıllarında oldukça düşük düzeylerde olan Türkiye'nin dış ticareti inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1923'ten 1925'e kadar olan 2 yıllık kısa bir sürede ihracat hacmi yaklaşık iki katına çıkmış olmasına rağmen 1925'ten itibaren düşüşe geçmiştir ve 1937'ye kadar tekrar bu seviyeleri görememiştir. 1932 yılında oldukça gerileyen ihracat rakamları, 1933 yılı ile birlikte uygulanmaya alınan birinci kalkınma planı ile birlikte ciddi bir yükseliş sağlamıştır. Buna göre, 1923'te 50.9 milyon ABD (Amerika Birleşik Devletleri) doları olan ihracat 1938'de 115 milyon ABD dolarına çıkmıştır. Atatürk döneminde en parlak dönemini 1938'de yaşayan ihracatın, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile atağa geçtiği çıkarımı yapılabilir.

Tablo 1. 1923-1939 Dönemi Dış Ticaret

Yıl	İhr. (Bin ABD \$)	İth. (Bin ABD \$)	Denge (Bin ABD \$)	Karşılama Oranı (%)
1923	50.790	86.872	-36.082	58,5

1924	82.435	100.462	-18.027	82,1
1925	102.700	128.953	-26.253	79,6
1926	96.437	121.411	-24.974	79,4
1927	80.749	107.752	-27.003	74,9
1928	88.278	113.710	-25.432	77,6
1929	74.827	123.558	-48.731	60,6
1930	71.380	69.540	1.840	102,6
1931	60.226	59.935	291	100,5
1932	47.972	40.718	7.254	117,8
1933	58.065	45.091	12.974	128,8
1934	73.007	68.761	4.246	106,2
1935	76.232	70.635	5.597	107,9
1936	93.670	73.619	20.051	127,2
1937	109.225	90.540	18.685	120,6
1938	115.019	118.899	-3.880	96,7
1939	99.647	92.498	7.149	107,7

Kaynak: TÜİK, 2023

İthalat ise 1923'ten 1925'e kadar olan dönemde yaklaşık %50 oranında artmasına rağmen bu dönemden sonra kademeli bir düşüş trendine girmiştir. 1929'a kadar uygulamada olan liberal politikalar ithalatın artmasına neden olurken 1929'da gümrük vergilerinin artırılması ile ithalat hacmi 1930'da bir önceki yıla göre neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Gümrük vergilerinin artırılmasının etkileri dış ticaret açığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı sütunlarından da açık olarak görülebilmektedir. 1923'ten 1929'a kadar sürekli olarak dış ticaret açığı veren Türkiye Cumhuriyeti, 1930'dan 1937'ye kadar olan dönemde sürekli olarak dış ticaret fazlası vermiştir. Yalnızca 1938'de tekrar dış ticaret açığı verilmesinin ardından bir yıl sonra eğilim yine tersine dönmüş ve dış ticaret fazlası verilmiştir. Başka bir ifade ile liberal politikaların terk edilerek 1929'da gümrük vergilerinin artırılmasının dış ticaret açığına etkileri net olarak gözlenebilmektedir.

2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi Dış Ticaret

Savaş yıllarında dünya genelinde devletçilik anlayışı benimsenmiştir. Üretimde aktif olarak çalışan milyonca kişinin silahaltına alınması üretimi dolayısıyla dış ticaret performansını olumsuz etkilemiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003, s. 14). Türkiye savaşta fiilen bulunmamasına rağmen savaş koşullarından olumsuz etkilenmiştir. Türkiye bu dönemde, 1940'ta Milli Koruma Kanunu ve 1942'de çokça tartışılan Varlık Vergisi Kanunu çıkarmıştır (Erul ve Buz, 2021, s. 391).

Tablo 2'de Türkiye'nin 1940-1945 dönemine ait dış ticaret istatistikleri yer almaktadır. 1940'ta yaklaşık 80 milyon ABD doları olan ihracatın çok hızlı bir şekilde arttığı ve 1943'te 200 milyon ABD doları seviyesine yaklaştığı gözlenmektedir. Benzer bir durum Türkiye'nin ithalatı için de geçerlidir. 1940'ta yaklaşık 50 milyon ABD doları olan ithalatı, 1943'e kadar yaklaşık 3 katına çıkararak 155 milyon ABD dolarının üstüne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin çok ciddi miktarda dış ticaret fazlası verdiği, 1945'te ihracatın ithalatı karşılama oranının yaklaşık %174 seviyelerine geldiği dikkatleri çekmektedir.

Tablo 2. 1940-1945 Dönemi Dış Ticaret

Yıl	İhr. (Bin ABD \$)	İth. (Bin ABD \$)	Denge (Bin ABD \$)	Karşılama Oranı (%)
1940	80.904	50.035	30.869	161,7
1941	91.056	55.349	35.707	164,5
1942	126.115	112.879	13.236	111,7
1943	196.734	155.340	41.394	126,6
1944	177.952	126.230	51.722	141,0
1945	168.264	96.969	71.295	173,5

Kaynak: TÜİK, 2023

2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem İle Planlı Ekonomiye Geçiş Arasındaki Dış Ticaret

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti yeni dış ticaret politikaları uygulamaya başlamış olup 1947'de İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üye olmuştur. 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına katılmış ve 1949'da yeni bir Gümrük Kanunu hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.

7 Eylül 1946'da Türkiye ekonomisi devalüasyon ile tanışmıştır. Zira İkinci Dünya Savaşı döneminde yükselen enflasyon, Türk lirasını değerli hale getirerek ihracatçılara rekabet dezavantajı yaratmaktaydı. İhracatla eritilmesi planlanan stokların savaş sonrası dönemde Avrupalı tüccarlar tarafından fiyat avantajı olmadan da talep edileceği düşünülse de, IMF'ye üye olmadan devalüasyona gidilmesi yönünde karar çıkmıştır. Bunun altında yatan temel nedenin IMF'ye üye olduktan sonra kısıtlanacak bir takım politika yetkilerinin üyelik sürecinde önce kullanılmak istenmesi olduğu düşünülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005, s. 118).

1946 yılında Türk lirasının değerinin ABD doları karşısında %53 oranında düşürülmesi ile ihracatın ve üretimin artacağı ithalatın ise azalacağı beklentisi oluşmuştur. Fakat bu politika beklenen amacına ulaşamamıştır. 1946'da %32 olan ekonomik büyüme bir yıl sonra %12 olarak gerçekleşmiştir. O yıllarda Türkiye'nin fiyat esnekliği düşük olan tarım

ürünleri ihracatçısı konumunda olması ve üretim için ihtiyaç duyulan ithal girdilerin daha pahalı hale gelmesi bu politikanın amacına ulaşmamasına neden olan faktörler arasında gösterilmektedir (Şenkardeşler, 2018, s. 113).

1950 yılında iktidara gelen hükümet küresel konjonktürden de etkilenerek daha liberal bir ekonomi modeli benimsemiştir. Kısa dönemde ithalatın ve dolayısıyla dış ticaret açığının hızlı bir şekilde artması 1952 yılında tekrar ithalat kısıtlamalarına gidilmesine yol açmıştır (Şenkardeşler, 2018, s. 113). Sanayileşme çabalarının sürdürülmesi amacıyla 1955'te ithal ikameci ve korumacı politikalara geri dönmüştür (Akyıldız ve Eroğlu, 2004, s. 52).

Türkiye'nin 1946-1960 dönemine ait dış ticaret rakamları Tablo 3'te gösterilmektedir. 1946'da liberal politikalara geçilmesi ile birlikte yaklaşık 1945'te 168 milyon ABD doları olan ihracat 2 yılda 223 milyon ABD doları seviyelerine gelirken ithalat 96 milyon ABD doları seviyesinden 244 milyon dolar seviyelerine gelmiştir. Yani, ihracata göre oldukça hızlı bir artış gösteren ithalat 1947 itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret açığı vermesine neden olmuştur. Özellikle 1951 yılı ile birlikte çok hızlı bir yükseliş gösteren ithalat 1952 yılında başlanan ithalat kısıtlamalarından sonra düşüş trendine girmiştir. Ancak uygulamaya alınan liberal politikalar Türkiye'nin dış ticaret açığının artık yapısal bir hale gelmesine neden olmuş ve Türkiye ekonomisi uzun yıllar dış ticaret açığı vermeye devam etmiştir. İhracat tarafında dalgalı da olsa artış trendi 1953'e kadar devam etmiştir. 1953 yılında yaklaşık 396 milyon ABD doları en parlak dönemini yaşayan ihracat, ilerleyen yıllarda ithalat kısıtlanmasından olumsuz etkilenerek bir miktar gerileme trendine girmiştir. 1946'da % 180,5 gibi oldukça yüksek bir değere ulaşan karşılama oranı bir yıl sonra yarı yarıya düşmüş ve %91,3 olmuş, 1960'a gelindiğinde ise %68,5 gibi oldukça düşük seviyeleri görmüştür.

Tablo 3. 1946-1960 Dönemi Dış Ticaret

Yıl	İhr. (Bin ABD \$)	İth. (Bin ABD \$)	Denge (Bin ABD \$)	Karşılama Oranı (%)
1946	214.580	118.889	95.691	180,5
1947	223.301	244.644	-21.343	91,3
1948	196.799	275.053	-78.254	71,5
1949	247.825	290.220	-42.395	85,4
1950	263.424	285.664	-22.240	92,2
1951	314.082	402.086	-88.004	78,1
1952	362.914	555.920	-193.006	65,3
1953	396.061	532.533	-136.472	74,4
1954	334.924	478.359	-143.435	70,0
1955	313.346	497.637	-184.291	63,0
1956	304.990	407.340	-102.350	74,9

1957	345.217	397.125	-51.908	86,9
1958	247.271	315.098	-67.827	78,5
1959	353.799	469.982	-116.183	75,3
1960	320.731	468.186	-147.455	68,5

Kaynak: TÜİK, 2023

1960 yılı ile birlikte Türkiye’de planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. Planlı ekonomi çerçevesinde yapısal değişimlere ihtiyaç olduğunun üzerinde durulmuştur (Takım, 2011, s. 156). Sanayide ithal ikameci bir yaklaşım ile iç piyasada üretimin artırılması teşvik edilmiştir. Bu politikaların genel çizgisi 1980’e kadar takip edilmiştir (Güven, 1998, s. 6). 1960’lı yıllarda sabit döviz kuru rejimi uygulanarak döviz kuru belirsizliklerinin azaltılması hedeflenmiştir. Planlı kalkınma programı ve sabit döviz kuru rejimi ihracatı ve ithalatı artırmış Türkiye’ye kalkınma hızı kazandırmıştır (Bolat, 2020, s. 21). Türkiye’nin küresel ekonomi ile bütünleşebilmesi adına 1963’te Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) üye olunmuştur. Bu anlaşma ile Türkiye’nin AET ülkeleri olan ticari ilişkilerini güçlendirmesi amaçlanmıştır (Özdemir, vd., 2016, s. 158).

1960-1970 döneminde yoğun olarak uygulanan ithal ikameci politika dış ticaret açığı problemini daha da derinleştirerek ödemeler dengesini bozmuştur. 1970’li yıllar Türkiye ekonomisi için hareketli geçmiştir. 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi petrol fiyatlarındaki artışı beraberinde getirerek Türkiye ekonomisine olumsuz etki etmiştir (Bolat, 2020, s. 22). 1974 yılında yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı ile ABD ambargosuna maruz kalan Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesi sürdürülemez bir hal almıştır. Yaşanan bu gelişmeler 1978’de Türkiye ekonomisinin ağır bir krize girmesine neden olmuş ve Türkiye’de üretim azalmalarına bağlı olarak karaborsa piyasaları oluşmuştur (Hepaktan, 2008, s. 2). Bu dönemde boyunca yer yer Türk lirası devalüe edilse de, cari açıklar artarak devam etmiştir (Turgut, 2013, s. 55). 1978 ekonomik krizinin ardından, 1978 ve 1979 yıllarında iki ayrı ekonomik istikrar programı uygulanarak ekonomide istikrar sağlanması amaçlanmıştır (Takım, 2011, s. 168).

Tablo 4’te Türkiye’nin 1961-1980 dönemine ait dış ticaret istatistikleri yer almaktadır. İthal ikameci politikanın 1960’tan itibaren Türkiye’nin hem ihracatını hem de ithalatını artırdığı dikkatleri çekmektedir. İhracat, 1961’den 1980’e kadar olan dönemde 347 milyon ABD dolarından 2,9 milyar ABD doları seviyelerine gelerek yaklaşık 5,5 kat artmıştır. Aynı dönemlerde ithalat, 507 milyon ABD dolarından 4,6 milyar ABD doları seviyelerine yükselerek yaklaşık 8 kat artmıştır. 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi ve buna bağlı olarak artan petrol fiyatları Türkiye’nin ithalatını çok hızlı bir şekilde artırmıştır. 1972’de yaklaşık 1,5 milyar ABD doları olan ithalat hacmi; 1973’te yaklaşık 2 milyar ABD dolarına, 1974’te yaklaşık 3,7 milyar ABD dolarına ve 1975’te yaklaşık 4,7 milyar ABD dolarına yükselmiştir. 1975’ten sonra artmaya

devam ithalat hacmi dış ticaret açığını oldukça yükselmiştir. 1961’de %68,4 ve 1965’te %81,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı çok sert bir düşüş göstererek 1975’te %29,6 seviyesine gelmiştir. 1980 yılına gelindiğinde dış ticaret açığı, 5 milyar ABD dolarına yaklaşmıştır.

Tablo 4. 1961-1980 Dönemi Dış Ticaret

Yıl	İhr. (Bin ABD \$)	İth. (Bin ABD \$)	Denge (Bin ABD \$)	Karşılama Oranı (%)
1961	346.740	507.205	-.160.465	68,4
1962	381.197	619.447	-.238.250	61,5
1963	368.087	687.616	-.319.529	53,5
1964	410.771	537.229	-.126.458	76,5
1965	463.738	571.953	-.108.215	81,1
1966	490.508	718.269	-.227.761	68,3
1967	522.334	684.669	-.162.335	76,3
1968	496.419	763.659	-.267.240	65,0
1969	536.834	801.236	-.264.403	67,0
1970	588.476	947.604	-.359.128	62,1
1971	676.602	1.170.840	-.494.239	57,8
1972	884.969	1.562.550	-.677.581	56,6
1973	1.317.083	2.086.216	-.769.133	63,1
1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	40,6
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	29,6
1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.433	38,2
1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	30,2
1978	2.288.163	4.599.025	-2.310.862	49,8
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	44,6
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	36,8

Kaynak: TÜİK, 2023

2.4. 1981-2000 Dönemindeki Dış Ticaret

1980 dönemi öncesindeki yaşanan gelişmeler Türkiye’de yapısal bir dış ticaret açığı ve yüksek döviz kuru problemine zemin hazırlamıştır. Ekonominin tekrar canlanması amacıyla 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları alınmıştır (Bolat, 2020, s. 23). Türkiye ekonomisinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen 24 Ocak Kararları, ithal ikameci politikanın terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiştir (Özsoylu, 2016, s. 142). Bu politikaların temel amaçları enflasyonun düşürülmesi ve ihracatın artırılarak ülkeye döviz akışının sağlanmasıdır

(Akyıldız ve Eroğlu, 2004, s. 55). Bu itibarla, ihracatın artırılması için teşvik programları uygulanmıştır.

1983, 1984 ve 1987'de 24 Ocak Kararlarına tamamlayıcı yeni ekonomik kararlar eklenmiş ve uygulamaya alınan bu politikalar ekonomide büyüme sağlamıştır (Mazlum, 2020, s. 55). 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılarak özelleştirme politikalarına hız verilmiştir. Fakat istikrarsız politik ortam, yatırımda kaynak eksikliği ve yüksek enflasyon yapısal değişim politikalarının etkin olarak uygulanamamasına sebep olmuştur (Bolat, 2020, s. 23).

1980'li yıllardaki İran-İrak savaşında tarafsız kalarak dış ticaretini artıran Türkiye, 1990 yılındaki Körfez Krizinden olumsuz etkilenmiştir. Irak'ın Kuveyt'e saldırmasıyla daralan pazarlar ve buna ek olarak Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde baş gösteren terör olayları Türkiye ekonomisi açısından birçok olumsuzluk oluşturmuştur (Özsoylu, 2016, s. 168; Mazlum, 2020, s. 56).

Türkiye'nin üretiminde iç kaynaklara dayalı sürdürülebilir üretimin yerine, yüksek faizli ve iç ve dış borçlanmaya dayalı tüketim ve ithalatı devam ettirmesi ekonomide istikrarın sağlanamamasına neden olmuştur. İstikrarsız ekonomik ortamları sevmeyen sıcak paranın ülkeyi terk etmesi, kontrolsüz kamu harcamaları ve gelir dağılımındaki dengesizlik 1994 yılında finansal krizinin yaşanmasına ortam sağlamıştır. 1994 finansal krizi Türk lirasının ABD doları ve Alman markı karşısında değer kaybetmesine neden olmuş ve bu durum ihracat artmasına neden olsa da, ithalatın daha çok artmasını sağlamıştır (Turgut, 2013, s. 58).

1994 krizinden çıkış reçetesi olarak 5 Nisan Kararları yayınlanmış ve bu politikalar ilk aşamada olumlu sonuçlar doğurmuştur. Kamu açıkları azalmış, döviz rezervleri artmış ve döviz kuru kontrol altına alınmıştır (Parasız, 2001, s. 404). 5 Nisan Kararlarının ekonomi üzerindeki olumlu etkileri 1998 yılına kadar devam etmiş enflasyon ve işsizlik düşmüştür. Ancak 1999 yılı Marmara Depremi enflasyonun tekrar yükselmesine neden olmuştur (Mazlum, 2020, s. 56).

1996'da Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşmasının yapılması, Türkiye'nin dış ticareti açısından bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biridir. Gümrük Birliği'nin etkisinin Türkiye'nin dış ticaret hacmine pozitif etkisi net olarak hissedilmiştir. Gümrük Birliği müzakereleri sürecinde, 1995 yılında Dahilde İşleme Rejimi (DİR) olarak adlandırılan yeni bir teşvik sistemine geçilmiştir. Bu rejim ihracatçıların rekabet gücünün artırılması ve ihracatın çeşitliliğinin artırılmasını amaçlamaktadır. Gümrük muafiyeti kapsamında vergi ödemeden yarı mamul ve mamul ithalatına olanak sağlayan DİR, diğer yönden ihracatın ithalata bağımlılığını artırmaktadır (Takım ve Ersungur, 2010, s. 295).

İstikrar politikaları uygulanmasına karşın bu dönemde bütçe açıklarının azalmaması, yüksek faiz politikası ile yabancı sermayenin teşviki IMF'nin Türkiye'yi takibe almasına sebep olmuştur. 1998 yılında yaşanan dış ticaret

daralmaları karşısında 1999 yılında kur belirsizliğini azaltarak ihracatın artırılması amacıyla sabit döviz kuru rejimine geçilmiştir. Fakat nominal döviz kuru çıpası yükselen döviz talebine dayanamayarak çökmüş ve 2000 yılında Türkiye ekonomisini tekrar krize sokmuştur (Turgut, 2013, s. 59-60).

2000 yılında IMF ile yapılan stand by anlaşmasında, para politikalarında kur hareketlerinin takip edilmesi yönünde karar alınmıştır. Bu amaçla, para arzının genişletilmesi ülkeye giren döviz miktarına endekslenmiş ve böylece enflasyonun da düşürülmesi planlanmıştır. Program çerçevesinde sert faiz azalışlarının yapılması talep patlatmaları yaşanmasına neden olmuştur. İthalat talebine ek olarak iç talebin yüksek olması ihracatın istenilen düzeyde artırılamamasına zemin hazırlamıştır (Turgut, 2013, s. 60).

Tablo 5'te Türkiye'nin 1981-2000 dönemine ait dış ticaret istatistikleri yer almaktadır. 1981-2000 yılları arasında ihracat ve ithalat genel olarak artış trendi içerisindeydi. 24 Ocak İstikrar Kararlarının 1980-1988 döneminde ihracata ve ithalata olumlu etki yaptığı gözlenmektedir. 1980'de 3 milyar ABD dolarının altında seyreden ihracat 1981'de hızlı bir artış kaydederek 4,7 milyar ABD doları seviyelerine yükselmiştir. Yükselmeye devam ihracat hacmi 1987'de 10 milyar ABD doları seviyesinin üstüne çıkmıştır. Benzer bir senaryo ithalat için de geçerlidir. 1980'de 8 milyar ABD dolarının altında kalan ithalat 1984'de 10 milyar ABD dolarını geçmiştir. 1993 yılında 15 milyar ABD dolarını geçen ihracat performansının 1994 krizinden etkilenmediği ve artışa devam ettiği gözlenmektedir. Gümrük Birliğine katılım sürecinden sonra 25 milyar ABD dolarını geçen ihracat hacmi bu süreçte beklenen artışı sağlayamamıştır.

Tablo 5. 1981-2000 Dönemi Dış Ticaret

Yıl	İhr. (Bin ABD \$)	İth. (Bin ABD \$)	Denge (Bin ABD \$)	Karşılama Oranı (%)
1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.439	52,6
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	65,0
1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	62,0
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	66,3
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	70,2
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	67,1
1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	72,0
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	81,4
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	73,6
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	58,1
1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.552	64,6
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	64,3
1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.303	52,1
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.147	77,8

1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	60,6
1996	23.224.465	43.626.642	-20.402.178	53,2
1997	26.261.072	48.558.721	-22.297.649	54,1
1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.440	58,7
1999	26.587.225	40.671.272	-14.084.047	65,4
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	51,0

Kaynak: TÜİK, 2023

İthalat hacmi; 1986-1987, 1989-1990, 1992-1993, 1994-1995, 1995-1996, 1996-1997 ve 1999-2000 dönemlerinde gözle görülür düzeyde artmış, 1993-1994 döneminde ise sert bir şekilde azalmıştır. Gümrük Birliği'ne katılımın ithalatı artırarak yapısal dış ticaret açığı problemini daha da derinleştirdiği söylenebilir. 2000 yılında ithalat 55 milyar ABD dolarına yaklaşmıştır. Bu dönemde, ihracatın ithalatı karşılama oranı oldukça dalgalı bir seyir izlemiş en düşük değerini %51,0 ile 2000 yılında, en yüksek değerini %81,4 ile 1988 yılında almıştır.

2.5. 2001-2022 Dönemindeki Dış Ticaret

2000'li yıllar Türkiye ekonomisi için oldukça zorlu başlamıştır. 2001 yılında cumhuriyet tarihinin en büyük krizlerinden biri yaşanmıştır. Bu dönemde; ekonomi %9 oranında küçülmüş, enflasyon %70'leri geçmiş, iç borç stoku 2000 yılına göre 4 katına çıkmış ve 1,5 milyon kişi işsiz kalmıştır (Karluk, 2004, s. 479-480).

2001 krizinin ardından 2002-2005 dönemi için IMF ile yeni bir stand by anlaşması imzalanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı olarak bilinen bu politika da, özelleştirme ve yüksek faiz politikası ile yabancı sermaye teşvik edilmiştir. 2002-2007 döneminde toparlanma eğilimine giren Türkiye ekonomisi, büyümeyi yüksek faizli iç ve dış borçlarla teşvik ettiğinden dolayı borç stoku artmıştır (Turgut, 2013, s. 61).

2008 yılına kadar istikrarlı bir süreç içerisinde olan Türkiye ekonomisi, ABD'de yaşanan 2008 Global Finansal Krizinden olumsuz etkilenmiştir. 2008 krizinin ardından Türkiye'de ekonomik büyüme yavaşlamış ve işsizlik artmıştır. 2010 yılı ile birlikte Türkiye ekonomisi hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. İşsizlik ve enflasyon düşmüş, 2011 yılında %11,1'lik büyüme yakalayan Türkiye, Çin'den sonra en fazla büyüyen ikinci ülke ekonomisi olmuştur. 2014 yılında tekrar yükselen döviz kuru, işsizliğin ve enflasyonun artmasına sebep olmuştur (Mazlum, 2020, s. 57).

15 Temmuz 2016 darbe girişimi ekonomiyi olumsuz etkileyerek dolar/TL kurunun artmasına neden olmuştur (Bolat, 2020, s. 25). 2016 yılında Rusya ile yaşanan uçak krizi ve 2018'de ABD ile yaşanan krizler de TL'nin dolar karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur (Mazlum, 2020, s. 57).

2019'un son dönemlerinde Çin'in Vuhan Eyaletinde ortaya çıkan ve kısa sürede dünyaya yayılan Covid-19 salgını tüm dünya ekonomilerini derinden etkilemiştir (Şahin, 2022, s. 83). Pandemi döneminde vakaların ve ölümlerin artmasına bağlı olarak kapanmaya gidilmesi ekonomik aktivitelerin zayıflamasına neden olmuştur. Covid-19'un ekonominin her alanında olduğu gibi dış ticaret üzerinde de ciddi olumsuz etkileri mevcuttur (Aslan vd., 2023, s. 1).

Tablo 6'da Türkiye'nin 2001-2022 dönemine ait dış ticaret istatistikleri yer almaktadır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte 2001-2008 döneminde ihracat ve ithalat sürekli olarak artış göstermiştir. 2008 yılında ihracat 132 milyar ABD doları ithalat ise 201 milyar ABD doları seviyelerine yükselmiştir. 2008 finansal krizi ile birlikte 2009 yılında, ihracat %22,6 oranında gerileyerek 102 milyar ABD doları seviyelerine gelmiştir. Aynı dönemde ithalat ise %30,2 gerileyerek 140 milyar ABD doları seviyelerine gerilemiştir. 2010-2012 döneminde ihracat yeniden bir yükselişe geçmiş ve 2013'te yaklaşık 152 milyar ABD doları seviyelerinin üzerine çıkmıştır. 2009-2010 ve 2010-2011 döneminde hızlı bir şekilde yükselen ithalat hacmi, 2011 yılında 240 milyar ABD dolarının üzerine çıkmıştır. 2016 yılındaki darbe girişiminin 2016 yılındaki dış ticareti olumsuz etkilediği gözlenirse de 2017 yılı ile birlikte tekrar bir toparlanma süreci başlamıştır. 2019'da ihracat hacmi 171 milyar ABD dolarını geçmesine rağmen Covid-19 etkisi ile bir sonraki yıl %6,3 gerileyerek 160 milyar ABD doları seviyelerinde kalmıştır. Aynı dönemde ithalatın Covid-19 salgınında ihracata göre çok daha az etkilendiği ve bir önceki yıla göre %3,36 oranında artığı görülmektedir. 2021 ve 2022 yılları ihracat ve ithalat açısından oldukça parlak geçmiştir. İhracat; 2021 ve 2022 yıllarında sırasıyla %33,0 ve %10,1, ithalat ise %24,4 ve %31,27 oranlarında artış kaydetmiştir. İhracat; 2021 ve 2022 yıllarında sırasıyla yaklaşık 213 ve 235 milyar ABD doları, ithalat ise 260 ve 342 milyar ABD doları seviyelerine gelmiştir.

Tablo 6. 2001-2022 Dönemi Dış Ticaret

Yıl	İhr. (Bin ABD \$)	İth. (Bin ABD \$)	Denge (Bin ABD \$)	Karşılaşma Oranı (%)
2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	75,7
2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.708	69,9
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	68,1
2004	63.167.153	97.539.766	-34.372.613	64,8
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	62,9
2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.499	61,3
2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	63,1
2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	65,4
2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	72,5
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	61,4

2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.807	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	64,5
2013	151.802.637	251.661.250	-99.858.613	60,3
2014	157.610.158	242.177.117	-84.566.959	65,1
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.487	69,4
2016	142.529.584	198.618.235	-56.088.651	71,8
2017	156.992.940	233.799.651	-76.806.711	67,1
2018	167.920.613	223.047.094	-55.126.481	75,3
2019	171.464.945	202.704.320	-31.239.375	84,6
2020	160.565.652	209.534.325	-48.968.673	76,6
2021	213.598.369	260.682.218	-47.083.849	81,9
2022	235.247.081	342.209.949	-106.962.868	68,7

Kaynak: TÜİK, 2023

Sonuç

1923 yılında kurulan ve 2023'te ilk yüzyılını tamamlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticaret politikaları önemli süreçlerden geçmiştir. 100 yıllık süreçte global ve iç dengeler gözetilerek en uygun ekonomik politikalar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte yer yer önemli büyümeler ve üretim artışları sağlansa da çok derin krizlerle de karşılaşılmak zorunda kalınmıştır. T.C.'nin ilk yıllarında, Osmanlı'nın son dönemlerindeki politikalar ekonomik karar alma aşamalarında belirleyici olmuştur. Zira 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması Osmanlı pazarını İngiltere için bir iç pazar haline dönüştürmüştür. Nitekim daha sonraki aşamada yerli üretim gün geçtikçe azalmış ve tüketime ve ithalata bağlı bir ekonomi oluşmuştur.

T.C.'nin ilk yıllarında, ekonomik olarak çok zor şartlar söz konusuydu. Uzun süren savaşlardan dolayı doğal kaynaklar tahrip olmuş ve üretime katılacak potansiyel nüfusun büyük çoğunluğu savaşlarda kaybedilmişti. Ekonomik bir planın belirlenmesi amacıyla 1923'te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiş ve uygulanacak ekonomik politikalar ile ilgili genel çerçeve belirlenmiştir.

1933-1938 döneminde uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ekonomik olarak kalkınma sağlamış ancak 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı ikinci beş yıllık sanayi planının uygulanmasını engellemiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye dış ticaret fazlası veren bir ülke konumunda olmasına karşın 1946'da belirlenen liberal politikalar durumu tersine çevirmiş ve Türkiye dış ticaret açığı vermeye başlamıştır. Liberal politikalar sonucu artan dış ticaret açığı Türkiye ekonomisi için önemli bir sorun haline gelmiş ve 1952'de tekrar ithalat kısıtlamalarına gidilmiştir.

1955 itibarıyla ithal ikameci politikayı benimseyen Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı artış sağlamış ancak 1970'li yıllarda dış ticaret açıkları kapatılamaz

boyutlara ulaşmıştır. 1973'teki Petrol Krizi ve 1974'teki Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra uygulanan ambargo, 1978'de Türkiye ekonomisinin krize girmesine neden olmuştur. 1980 yılında Türkiye politika değiştirmiştir. 24 Ocak kararlarına göre, ithal ikameci politika terk edilerek ihracata dayalı büyüme politikası benimsenmiştir. İhracata teşvik paketleri verilerek ülkeye döviz girişinin artırılması amaçlanmıştır. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları Türkiye ekonomisine bir ivme kazandırmış ve bu dönemde ihracat artışları sağlanmıştır. Ancak aynı dönemde ithalat hacmi de artmış ve yapısal hale gelen dış ticaret açığı sorunu çözülememiştir.

1990'lı yıllarda körfez krizi ve artan terör olayları Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Ekonominin dış finansmana dayalı olması ve buna bağlı olarak yüksek faiz politikasının benimsenmesi Türkiye ekonomisini kırılgan hale getirmiştir. Yüksek ithalat talebi ve yüksek kamu harcamaları bir güvensizlik ortamı oluşturarak yabancı sermayenin ülkeden kaçmasına sebep olmuştur ve Türkiye 1994'te ekonomik krize girmiştir. 1994 krizinde Türk lirası ciddi düzeyde değer kaybetmiş olmasına rağmen ihracat artışı ithalat artışının oldukça altına kalmıştır.

1994 krizinden çıkış reçetesi olarak alınan 5 Nisan Kararları ekonomide birtakım düzelmelere katkıda bulunmuştur. Bu dönemde kamu borçları azalmış, döviz rezervleri artmış ve kur kontrol altına alınmıştır. 1996'da Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılmasının dış ticaret akımları üzerindeki etkisi doğrudan hissedilmiştir Gümrük Birliği'ne dâhil olan Türkiye'nin ihracat artışları beklenen seviyelerin çok altında kalırken ithalat çok hızlı bir şekilde artış göstererek dış ticaret açığını genişletmiştir.

1994 krizinden çıkış birlikte üretim ve ihracat artmıştır. Fakat 1999'da meydana gelen Marmara depremi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş ve bu dönemde enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. 1999 yılında dış ticarete öngörülebilir bir ekonomik ortam oluşturmak adına sabit döviz kuru rejimi politikası uygulanmıştır. Artan döviz talebi sabit kur rejiminin çökmesine ve Türkiye'nin 2000 yılında ekonomik krize girmesine neden olmuştur. 2000 yılında IMF ile masaya oturularak para arzının genişlemesi ülkeye giren döviz miktarına endekslenmiştir. Anlaşma gereği dış finansman bağımlılığının azalması amacıyla düşürülen faiz ithalat ve iç talebin patlamasına neden olmuştur. Artan iç talep aynı zamanda ihracatı olumsuz etkileyerek dış ticaret açığının derinleşmesini sağlamıştır.

2000'li yıllar Türkiye ekonomisi için kriz yılları olarak tarihe geçmiştir. Ekonomik krizler enflasyonun ve işsizliğinin yükselmesine neden olmuş ve 2001'de tekrar IMF ile masaya oturulmuştur. 2002-2005 dönemi için Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hayata geçirilmiştir. Bu politikaya göre, yüksek faiz uygulanarak yabancı sermaye teşvik edilmiştir. 2001 yılı ile Türkiye hızlı bir toparlanma sürecine girmiş ve ihracat sert bir şekilde artmıştır. 2008 yılına kadar sürekli olarak artan ihracat, 2000 yılında 27,7 milyar ABD doları iken 2008 yılına gelindiğinde 132 milyar ABD doları seviyelerine yükselmiştir.

Aynı dönemlerde ithalat 54 milyar ABD dolarından 201 milyar ABD dolarına yükselmiş ve dış ticaret açığının büyümesine sebebiyet vermiştir.

2008 yılında ABD'de başlayan sonra hızlı bir şekilde dünyaya yayılan ekonomik kriz diğer bütün ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de derinden sarsmıştır. 2009 yılında hem ihracat hem de ithalat oldukça sert bir şekilde çakılmıştır. 2009 yılında ihracat 102 milyar ABD dolarına, ithalat ise 140 milyar ABD dolarına gerilemiştir. Kriz döneminin ardından tekrar toparlanan Türkiye ekonomisi önemli büyüme rakamları yakalamış ve ihracatını tekrar artırmıştır. 2014 yılında yaklaşık 157 milyar ABD doları olan ihracata karşılık ithalatın 2013'te 250 milyar ABD doları seviyesinde olması yapısal sorun hale gelen dış ticaret açığını net bir şekilde göstermiştir.

2016 yılında yaşanan darbe girişimi ve akabinde Rusya ile yaşanan uçak krizi, Türkiye ekonomisini yavaşlatmış ve bu dönemlerde ihracat ve ithalat düşmüştür. 2017 yılı ile birlikte toparlanan ihracat 2019'da yaşanan Covid-19 salgınından olumsuz etkilenmiştir. 2019 yılında 170 milyar ABD doları seviyesini geçen ihracat pandemi şartlarından olumsuz etkilenmiş ve 2020 yılında 160 milyar ABD doları seviyesine gerilemiştir. Aynı dönemde ithalatın az da olsa artış göstermesi dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur.

2021 ve 2022 yılları dış ticaret performansı açısından oldukça parlaktır. 2021'de 213 milyar ABD doları, 2022'de 235 milyar ABD doları olan ihracatın sert yükselişi dikkatleri çekse de ithalatın çok daha hızlı bir yükseliş gerçekleştirerek 2021'de 260 milyar ABD doları, 2022'de 342 milyar ABD doları seviyelerine gelmesi dış ticaret açığını artırmaya devam etmiştir.

Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemden günümüze kadar olan dönemdeki Türkiye'nin dış ticaret seyrinin ele alındığı bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin inişli çıkışlı süreçlerden geçtiği gözlenmektedir. Çalışma genelinde dikkatleri çeken en önemli husus dış ticaret açığının Türkiye ekonomisi için yapısal hale geldiğidir. Özellikle, ekonominin toparlandığı dönemlerde ithalat hacmi artış göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin ithal edilen ürünleri iç piyasada üretilebilmesine yönelik hamleler yaparak ithalatı azaltmaya yönelik politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Böylece, yeni istihdam alanları yaratılarak işsizlikte azaltılacaktır. Ayrıca, ithalat talebinin azalmasından kaynaklanan döviz darboğazı sorunları da büyük ölçüde çözüme kavuşacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Çağlayan Aslan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Çağlayan Aslan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

- Akyıldız, H. & Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 43-62.
- Aslan, C., Derindag, O. F. & Parmaksiz, S. (2023). Effects of cross-border e-commerce customs declaration ceiling increase on export performance under COVID-19 conditions. *Kybernetes*, 15.08.2023 tarihinde <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/K-02-2023-0182/full/html> adresinden erişim sağlanmıştır.
- Atağenç, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk dış politikasının inşasındaki rolü. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 91-101.
- Bolat, M. (2020). *Sektör-ülke açısından ihracat çeşitlendirmesi ve ihracatı etkileyen faktörler: Türkiye üzerine bir uygulama* [yüksek lisans tezi]. Tarsus Üniversitesi.
- Buluş, A. (2003) *Türk iktisat politikalarının tarihi temelleri*. Tablet Kitapevi.
- Erul, R. D. & Funda, B. (2019). İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de uygulanan vergi politikaları. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 391-406.
- Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklenmesinde bir dönüm noktası: 1838 serbest ticaret anlaşması. *Mülkiye Dergisi*, 34(266), 67-108.
- Güven, T. C. (1998). Cumhuriyetin 75. yıldönümünde dış ticaretimizin geçmişi ve bugünü. *Dış Ticaret Dergisi*, 3(1), 26-41.
- Hepaktan, C. E. (2008, Şubat). *Türkiye'nin dönüşüm sürecinde dış ticaret politikaları* [Bildiri Sunumu]. 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir.
- Karluk, S. R. (2004). *Türkiye ekonomisi tarihsel gelişim yapısal ve sosyal değişim*. Beta Yayınları.
- Kayıran, M. & Saygın, S. (2019). İzmir iktisat kongresi. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(5), 27-70.
- Keleş, B. (2019, Mart). *Sanayi devriminin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisi ve cumhuriyet dönemi ekonomik politikalarına yansımaları*.

- [Bildiri Sunumu]. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi, Şırnak.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitapevi.
- Koçaşlı, İ. O. (2019). 1923 İzmir iktisat kongresinde alınan kararların dönemin iktisat politikalarına etkileri. *Journal of Academic Value Studies*, 3(17), 134-148.
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 dönemi Türkiye ekonomisi ve dış ticaretinin gelişim seyri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71.
- Memiş, N. (2008). *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik yapı ve dış ticaret* [yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Özdemir, Ü., Oral, M. & Yiğit, G. K. (2016). Cumhuriyetten günümüze ekonomi politikaları bağlamında Türk dış ticaretinin gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- Özsoylu, A. F. (2016). *Türkiye ekonomisi*. Karahan Kitabevi.
- Parasız, İ. (2001). *Enflasyon kriz ayarlamalar*. Ezgi Yayınevi.
- Savrul, B. K., Özel, H. A. & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Şahin, I. F. O. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 9(27), 82-99.
- Şenkardeşler, R. A. (2018). Cumhuriyetten günümüze Türkiye'nin dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine nedensellik analizi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(1), 108-129.
- Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarında maliye politikaları. *Maliye Dergisi*, 160(1), 154-176.
- Takım, A. & Ersungur, Ş. M. (2010). Dahilde İşleme Rejimi: ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 289-305.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turgut, G. (2013). *Türkiye'nin ihracatında 1980 sonrası sektörel kompozisyon ve pazar analizi*. [yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı (TÜİK). (2023). 15 Ağustos 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden alınmıştır.
- Uludağ, İ. & Arıcan, E. (2003). *Türkiye ekonomisi teori, politika, uygulama*. Der Yayınları.

Extended Abstract

Since the contribution of international trade to the economy, governments closely follow international trade movements, and they try to implement the best policy implication to improve trade relations. In doing so, they also take into account the current state of their economy. The Balta Liman Trade Agreement made with England in the last period of the Ottoman Empire had a very negative effect on the Ottoman economy and trade. The early years of the Republic of Türkiye, established after prolonged wars, presented considerable economic challenges. The initial economic strategies for the era of the Republic were discussed at the 1923 Izmir Economic Congress. Between 1933 and 1938, the Republic of Türkiye implemented its first Five-Year Industrial Plan, ushering in a prosperous economic period marked by instances of trade surplus in foreign trade. Türkiye, despite not participating the Second World War in 1939, adopted a wartime economic approach during this timeframe.

During the Second World War, a substantial surplus emerged in foreign trade. However, with the adoption of a liberal economy in 1946, Türkiye started to have a foreign trade deficit. The foreign trade deficit, which increased as a result of liberal policies, became a structural problem for the Turkish economy, and import restrictions were applied again in 1952. By 1955, Türkiye experienced a rise in both exports and imports under the import substitution policy; however, during the 1970s, foreign trade deficits expanded to unmanageable proportions and resulted in an economic crisis in 1978. The economic crisis of 1978 in Türkiye was also influenced by additional factors, including the oil crisis of 1973 and the embargo enforced after the events of the Cyprus Peace Operation in 1974.

The Republic of Türkiye, whose foreign trade deficit reached very high levels, abandoned the import substitution policy with the Stability Decisions of January 24, 1980, and switched to an export-based growth policy. The alteration in policy yielded quick results, leading the Turkish economy into a period of swift recuperation. Unfortunately, the foreign deficit problem could not be solved. During the 1990s, the Turkish economy was adversely affected by the Gulf crisis and a rise in terrorist occurrences. The economy's dependence on external funding and the consequent adoption of a high-interest policy rendered it fragile. The entry of Türkiye into the 1994 crisis was precipitated by the combination of an unstable economic framework and unchecked government expenditures. After the 1994 economic crisis, the economy was tried to recover by taking the decisions of April 5th. The new policies were partially successful and production and exports increased in Türkiye. Türkiye attended the Customs Union in 1996 did not amplify export volume as much as expected. On the contrary, import demand sharply increased and caused to expand foreign trade deficit. The occurrence of the 1999 Marmara Earthquake had detrimental effects on the Turkish economy, contributing to an inflation surge during that period.

In order to provide transparent and predictable economic conditions, in 1999, Türkiye implemented a fixed exchange regime. With this policy, it was expected to increase export performance. The increasing demand for foreign exchange caused the collapse of the fixed exchange rate regime and entered Türkiye's economic crisis in 2000. In 2000, an agreement known as a stand-by agreement was signed with the IMF. As stipulated by this accord, the growth of the money supply was linked to the influx of foreign currency into the nation. The decrease in interest rates aimed at lessening reliance on external funding led to a surge in imports and domestic demand, amplifying the trade imbalance. The heightened domestic demand also had an adverse impact on exports, further exacerbating the foreign trade deficit.

The Turkish economy faced crises at the beginning of the 2000s. These crises resulted in an elevation of both inflation and unemployment. As a result of these events, in 2001, a new agreement was made with the IMF. The period from 2002 to 2005 saw the enactment of the Strong Economy Program. According to this strategy, elevated interest rates were employed to stimulate foreign investment. Following the year 2001, Türkiye experienced a rapid recuperation and was also marked by a substantial upswing in exports. The Global Financial Crises that took place in the US in 2008 caused economic depreciations all around the world. Türkiye also lived the similar scenarios and export and import activities decreased sharply. The Turkish economy, which recovered after the crisis period, made very important attacks on growth and exports. The Turkish economy was hindered by the coup attempt and the plane crisis with Russia in 2016, leading to a deceleration in economic activity as well as reductions in exports and imports. Although exports rebounded in 2017, their growth was dampened by the impact of the Covid-19 outbreak in 2019. Exports increased sharply in 2021 and 2022 but, imports increased much faster, causing a significant foreign trade deficit.